

הקדמה

השנה נציין שישים שנה לחיסול גטו לודז' על ידי הגרמנים. בעלון זה ניוכח לראות את סיפורה של הקהילה היהודית בלודז', קהילה צעירה, דינאמית ותוססת שהיתה השניה בגודלה ובחשיבותה אחרי קהילת יהודי ורשה והושמדה כמעט כולה לאחר פלישת הנאצים לפולין.

גטו לודז', שנסגר במאי 1940 היה אחד הגטאות הראשונים שהוקמו והאחרון ששרד, וזאת הודות להיותו גטו יצרני והודות למאבק היהודים על רוח האדם בגטו.

תודה ל **שירה בורשטין**, ולכל צוות המכון על העזרה והתמיכה.

קריאה מועילה...

שירן, דנית ואפרת

תוכן עניינים

1.....	מפת גטו לודז'.....
2.....	הקדמה.....
3.....	תוכן העניינים.....
4.....	רקע - לודז'.....
6.....	התנאים בגטו.....
9.....	חיי היומיום.....
9.....	מערכת החינוך.....
10.....	תנועות נוער.....
11.....	חיי דת.....
12.....	פעילות תרבותית (תיאטרון וקונצרטים, ארכיון, ספריות).....
13.....	פעילות פוליטית מחתרתית.....
15.....	העבודות בגטו.....
17.....	הצוענים.....
18.....	היודנראט בגטו לודז'.....
19.....	המשטרה היהודית.....
19.....	מדיניות רומקובסקי.....
20.....	בעד מדיניותו של רומקובסקי.....
21.....	נגד מדיניותו של רומקובסקי.....
23.....	מתנגדיו של רומקובסקי.....
23.....	גזירות הגירוש.....
25.....	חיסול הגטו.....
27.....	עדות.....
29.....	סיכום.....
30.....	כדאי לקרוא.....
31.....	כדאי לראות.....
32.....	ביבליוגרפיה.....

רקע

העיר לודז' שוכנת במרכז פולין, מדרום-מערב לורשה והיא העיר השנייה בגודלה במדינה זו. ראשית ההתיישבות היתה במאה ה-18, כשב-1793 גרו בה 11 יהודים מתוך 190 התושבים. ב-1820 היהודים היוו כ-34% מכלל האוכלוסייה וב-1939 נמנו כ-672,000 תושבים, מתוכם 233,000 יהודים.

העיירה בראשית דרכה לא היתה מפותחת והיהודים, שתחום עיסוקם המסורתי היה מלאכה ומסחר, תרמו רבות לפיתוח הכלכלה. במשך השנים לודז' הפכה מעיירת חקלאות למרכז למסחר ולמלאכה.

בתחילת ההתיישבות יהודי לודז' לא היוו קהילה נפרדת, אלא השתייכו לקהילות הגדולות הנמצאות בערים הסמוכות. בסוף המאה ה-18 הוקמה קהילת לודז' כעצמאית. היו שוחטים ומנהיגים רוחניים לעדה ולבסוף היו אף בחירות לפרנסי הקהילה, אשר בתקופת כהונתם הוקמו בית כנסת ובית עלמין ונוסדה חברה קדישא. לא היה ביכולתם לפרנס רב ולכן, עד 1824 לא היה רב באופן רשמי.

בשנות ה-20 הגיעו מגרמניה עובדי טקסטיל. תעשייה זו התפתחה עד מאוד ורוב אנשי העיירה התפרנסו ממנה. נוסדו בתי חרושת גדולים שהעסיקו מאות עובדים, ומשכו עוד תושבים אל לודז'. האוכלוסייה גדלה ביותר מ-500%.

העיר היתה קטנה והאוכלוסייה גדלה. הצפיפות החלה להעיק. את מגורי היהודים ניסו לדחוק לרובע צר, בטענה שתפילתם מפריעה לעבודת הכנסייה. ואכן, הוקם רובע יהודי בלודז'. הרובע היה קטן וצפוף והיהודים ניסו לבנות בתים בכדי להקל על המצב, אך זה לא עזר.

עד שנות ה-60 של המאה ה-19 היהודים בלודז' חיו אורח חיים מסורתי, והיומיום סבב סביב הדת.

בעקבות התפתחות העיירה, היה צורך בפיתוח הרבנות, השחיטה, החזנות, הדיינים, המלמדים ועוד. הובאו כמה אנשים לכל מקצוע והקהילה היתה יכולה להתקיים כקהילה עצמאית.

הגידול באוכלוסייה היה מהיר, והרבה בזכות ההתפתחות העצומה בתעשייה, אשר משכה מהגרים רבים, שבאו במטרה למצוא עבודה.

במחצית השנייה של המאה ה-19, בעקבות תהליכי העיור והתיעוש, עלה מספר המועסקים במקצועות החופשיים והפקידותיים. עלה גם מספר בתי החרושת, שחלקם היה שייך ליהודים (35%).

למרות ההסתערות על הענף החדש, הטקסטיל, הרבה יהודים המשיכו לעבוד במקצועות המסורתיים, כמו חייטות, כובענות, צבות ועוד. יהודים לא מעטים עבדו בביתם, ברווח מועט ובתנאים קשים.

הפעילות הפוליטית הענפה שהיתה בלודז' התחילה את דרכה כגופים של עזרה הדדית שהיו ליד בתי הכנסת. ב-1897 יוסד תא מחתרת של הבונד כמפלגת הפועלים הראשונה. המפלגה אורגנה והפכה לתנועה בעלת פעילות ערה. ב-1905 הוקמה מפלגת פועלי ציון והיתה בקנה מידה קטן מזה של הבונד.

כעבור שנים אחדות כבר פעלו בלודז' למעלה מעשרים ארגונים ציוניים. קמו איגודי פועלים של סוחרים ובעלי מלאכה במטרה להגן על האינטרסים שלהם כעובדים.

עד שנות השמונים של המאה ה-19 למדו הילדים חסרי האמצעים בחדרים לימוד מסורתי, ובגיל עשר או שתיים עשרה עבדו עם אביהם בחנות או בסדנה. הילדים האמידים למדו עד גיל מבוגר יותר וחלקם המשיכו לבית מדרש. בני העשירים למדו בגימנסיות בלשון הגרמנית. בשלהי המאה ה-19 הופיעו בתי ספר שלמדו בהם לימודי חול אחר הצהריים. העשירים החזיקו במושכות העיר, אולם ענייני דת היו בידיהם של החרדים, חסידי גור בראשם. היו קבוצות נוספות כמו הרפורמים והציונים, ולכל אחת מהם היה בית כנסת משלה ורב משלה. ריבוי הזרמים והרבנים הקשו על בחירת רב לכלל העיר והתלקחו ויכוחים חריפים סביב נושא זה.

תקופת מלחמת העולם הראשונה בין פרוץ מלחמת העולם הראשונה לכיבוש לודז' בידי הגרמנים פחתה אוכלוסיית היהודים, כשחלקם עזבו, חלקם גורשו וחלקם גויסו. בעקבות המלחמה הייצור התעשייתי קפא ועמו המסחר ושוק הכספים. הכושבים ניצלו והחרימו מכל הבא ליד: חומרי גלם, אריגים, מתכת, מכונות ועוד. הכל לצורך המלחמה.

העיירה נהרסה כלכלית, היתה אבטלה, לא היו אמצעי מחייה, היה רעב, מחלות ותמותה. בכדי להקל על המצב, ארגוני הסעד החלו לפעול, נפתחו מטבחים והוגשו ארוחות בחינם או בזול. השלטונות הגרמנים התירו פעילות ציונית, וזו התחדשה וגדלה. נוסדה הסתדרות צעירי מזרחי, קמה אגודת סטודנטים, אגודת נשים ועוד. בתחום החינוך התחוללה תמורה. נפתחו בתי ספר שלשון ההוראה בהם היתה עברית או יידיש, בתי ספר לבנות, גימנסיה עברית ולימודי החול התפתחו אפילו אצל החרדים.

התקופה שבין שתי מלחמות העולם ב-1921 היהודים היו 34% מכלל האוכלוסייה ומאז ועד מלחמת העולם השנייה האוכלוסייה היהודית גדלה, בעקבות הגירה מעירות בסביבה. התעשייה התאוששה, אך לא מספיק בשביל לשפר את המצב. העוני היה מנת חלקם של רוב יהודי העיר, ויעידו על כך הכספים הרבים שהקציבה העירייה לנזקקים. בתי החולים, הזקנים, היתומים וחולי הנפש שהוקמו מילאו חלקית את הצרכים, אך החולי והתמותה לא נעצרו במידה ניכרת.

בתקופה זו באירופה לא היה קל ליהודים, שסבלו מגל אנטישמיות גואה. הם נדחקו מעמדות כלכליות, שעמלו כה קשה להשיגן, הופלו לרעה, הוטרו מתעמולה אנטישמית, ממהומות רחוב ומהשפלה. ארגוני היהודים יזמו אספת מחאה נגד האנטישמיות, החרם והפרעות. הם שבתו במשך חצי יום.

פעילות הקהילה, על פי צו מהשלטונות הפולניים, צומצמה לטיפול בצורכי הדת ולסיפוק חלקי של צורכי הסעד. נערכו בחירות לקהילה, אשר גרמו לסכסוכים רבים.

השגשוג בחינוך בימי מלחמת העולם הראשונה נמשך גם לאחריה. בתי הספר, גם הציבוריים וגם הפרטיים היו בתפוסה מלאה. היו שניים עשר בתי ספר תיכוניים ועוד סוגים מסוגים שונים, כיאה לחברה רב גונית. היו קורסי ערב שנלמדו בהם מקצועות, לשונות, ספרות, תנ"ך ועוד. התרבות היתה עשירה במיוחד. מלודז' יצאו גדולי המשוררים, הסופרים, הציירים, הפסלים, המרצים ועוד.

היו תיאטראות, קונצרטים, עיתונים, פעילות ספורטיבית ומה לא.

עם פלישת הנאצים לפולין בספטמבר 1939, לודז' נכללה בתחום הכיבוש הרוסי, אך אדולף היטלר החליט לספח את העיר לשטח הרייך השלישי. ב-10.12.1939 יצאה פקודה להקים גטו בשכונת העוני היהודית.

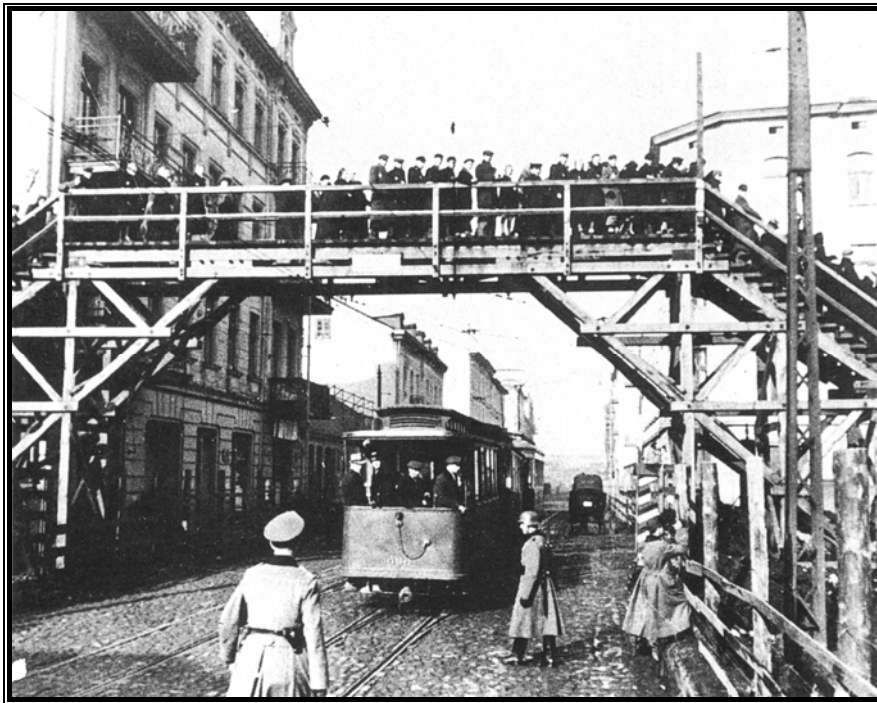
וכך, נכנסה העיר לודז' ועימה קהילתה היהודית המפוארת אל תוך תקופת מלחמת העולם השנייה.

התנאים בגטו

קהילת יהודי לודז', כאמור, היתה השנייה בגודלה בפולין, אחרי קהילת יהודי וארשה. ערב מלחמת העולם השנייה האוכלוסייה היהודית בעיר מנתה כ-233,000 נפשות ובעת נעילת שערי הגטו, ב-1.5.1940, חיו בלודז' 164,000 יהודים. הם נדחסו באזור שגודלו כ-4 קמ"ר, ומתוכם רק 2.4 קמ"ר היה שטח בנוי. הגטו התחלק על-ידי שני רחובות ראשיים לשלושה חלקים. מעל לרחובות אלו נבנו גשרים שחיברו את שלושת החלקים, והשטח שמתחתם לא היה שייך לגטו.

המשפחות אוכלסו ב-48,100 חדרים מגורים, חלקם מעץ וחלקם מאבן. רוב הדירות היו בעלות חדר אחד או שניים. בממוצע, בחדר אחד גרו 8-10 נפשות. 95% מהבתים חסרו סידורים סניטאריים כלשהם, כלומר מערכות ביוב או מערכות מים. למעשה, 49 דירות בלבד היו מצוידות בכל הסידורים ההיגייניים.

כאשר הדירות מלאו עד אפס מקום, אנשים נאלצו לחיות ברחובות- בקור ובחום, ברעב ובצמא, בלכלוך ובזוהמה. הדוחק היה כה גדול עד אשר לא יכולת ללכת ברחוב בלא להתחכך בהמוני האנשים המתרוצצים ממקום למקום.

הגשר מעל רחוב זגיירסקה שחיבר את שני חלקי הגטו. הרחוב עצמו לא היה כלול בשטח הגטו

מתוך מדיניות מכוונת של הרעבה שיטתית, ההנהגה הנאצית סיפקה כמות מזערית של מזון לגטו. לכאורה היהודים היו זכאים לקבל מנות מזון כשל אסירים, דהיינו, מנת מזון שעלותה כ-40

50 פפניג ליום לאדם. אך למעשה, קיבלו היהודים ברוב שנות קיומו של הגטו מנה שעלתה -23 27 פפניג ליום. ערך הקלוריות לאדם ליום היה מינימלי ופעמים אף פחות מכך.

במטבח מספר 2, 'מטבח האינטליגנציה', ברחוב זגירסקה 41, נשמעה השיחה הבאה:
 "היום יש בשר לצוהריים", לוחש מנהל בנק לשעבר למי שהיה פרופסור בגימנסיה.
 'במרק הפתיתים היו היום הרבה תפוחי אדמה', נשמע קטע של שיחה מעבר שולחן אחר,
 אליו התיישבה חבורה, המורכבת מכמה ציירים ופטרוניהם לשעבר, מי שהיו בעלי תעשייה
 נודעים.

המטבח לאינטליגנציה הוא מעון טיפוסי של מי שהיו, של אנשים שתפסו אי פעם עמדות
 חשובות, חיו את החיים במלואם, והיום הושלכו מעבר לכל אלה.
 אם נביט על הלקוחות הקבועים של מטבח מספר 2 מנקודת ראות זו, רק אז נדע מה מעניק
 להם מטבח זה מלבד ארוחה."

הפסקת צהריים באחת הסדנות בגטו

בגטאות אחרים בפולין היהודים הצליחו להתמודד עם הרעב בעזרת הברחות בלתי חוקיות של
 אוכל מן העבר השני של חומת הגטו. אולם בגטו לודז' המצב היה שונה: ההברחות לא התאפשרו
 כלל משום שהגטו היה מנותק לחלוטין מהעיר וסגור הרמטית.

המשטרה הגרמנית והמשטרה היהודית בגטו לא תמכו בהברחות ואף התריעו כי:
 "מסחר כלשהו עם יהודים הוא אסור, כל הכנסת סחורות לגטו נחשבת להברחה, והם בני
 עונשין."

כמו כן, מגטו לודז' לא יצאו קבוצות לעבודה מחוץ לחומות, דבר שנוצל היטב להשגת מזון
 בגטאות האחרים.

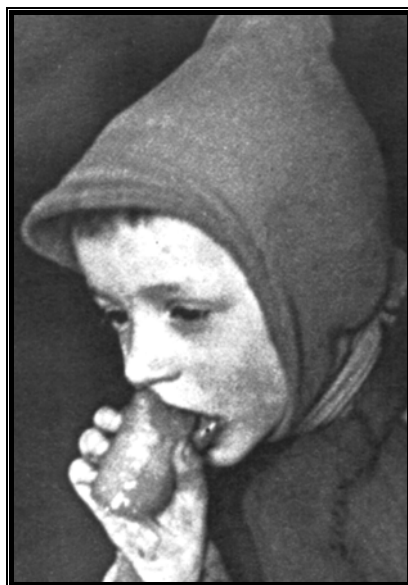
הרגשת היהודים בגטו בעקבות הרעב ניכרת בדבריו של יוסף זלקוביץ':
 "הרעב הוא חיה ללא רחמים. חיה זו מאלצת להיות תמיד ערניים ולעמוד על המשמר. האם
 למשל יכול להיות צער וכאב יותר גדול במשפחה מאשר פטירתו של אחד מבני הבית? ודאי
 לא, בפרט אצל יהודים. ואף על פי כן, כאשר נפטר מישהו בבית, ככל שזה מדכא ומעיק על
 הנשמה, הדבר הראשון שעושים הוא להוציא מהר את מנות המצרכים שעוד נותרו בכרטיס
 המזון של הנפטר."

(יוסף זלקוביץ', "הימים הנוראים ההם", עמ' 109)

הקור האירופאי הידוע באכזריותו לא פסח על גטו לודז'. בגדים מחממים ונעליים מתאימות לא
 היו בהישג יד לרוב האוכלוסייה. הגרמנים סיפקו לגטו מעט מאוד חומרי הסקה ובכדי להקל, ולו
 במעט, על מצבם, פירקו היהודים כמעט כל דבר שעשוי היה עץ והשתמשו בו להסקה ולבישול.
 אולם אף צעד נואש זה לא הכניע את הקור, שחדר לעצמותיהם ללא רחמים.

בעקבות הצפיפות, הרעב, תנאי ההיגיינה הרעועים והקור פרצו מחלות ומגיפות, כמו טיפוס
 הבהרות, טיפוס המעינים, דיזנטריה, שנית, שחפת הריאות, אסכרה ועוד. בתי החולים שהוקמו
 בגטו היו מלאים עד אפס מקום, אך ללא תרופות מתאימות בכמויות הנחוצות, היה קשה לרפא
 את כולם ופעמים רבות הרופאים נדבקו ומתו אף הם.

התמותה גדלה בהתמדה והגיעה לשיאה בשנת 1942 שבה שרר רעב נורא, רעב שכתוצאה
 ממנו
 כ-18,000 איש. בכל שנות קיומו של הגטו מתו למעלה מ-43,500 איש, כלומר 21% מכלל
 הגטו. רובם מרעב וממחלות.

"בגטו אין ילדים אלא יהודים קטנים... יהודים קטנים בני עשר ומעלה שכבר עובדים..."

חיי היומיום

מערכת החינוך

באוקטובר 1939 ביקש יושב ראש מהשלטונות לחדש את פעולתה של מערכת החינוך בלודז'. משניתנה הרשות הקים היושב ראש מחלקת חינוך, ובעזרתה הפעיל בהדרגה את רוב בתי הספר היהודיים בלודז', דתיים כחילונים.

להלן מספר קטעי יומן מניצול שואה שלמד בבית הספר בגטו.

יום ראשון, 27 באפריל 1941

"יום ראשון בבית הספר. הדרך למרישין ארוכה ובוצית בגלל הגשמים... הנעליים שלי, אותן קיבלתי בבית הספר, מתחילות להיקרע..."

תלמידי הגימנסיה בגטו

בית הספר ממוקם במבנה קטן שבו יש בקושי מקום לספסלים, עזרים אחרים לעת עתה אין (אפילו לא לוח). אנו יושבים במעילים כי אין מלתחה. היום היו כבר שישה שיעורים, לשיעור האחרון הגיע לביקור רומקובסקי..."

יום שני, 26 במאי 1941

"...עובדים עכשיו על נאומי המפורסם של קיקרו נגד קתלינה, בחשבון עובדים על שורשים... במקצועות אחרים, פרט לגרמנית, אנו מפגרים. הארוחות בבית הספר הן בסדר והמרק הנוסף שלי הוא לתועלת רבה..."

מערכת החינוך בגטו פעלה במשך השנתיים הראשונות לקיומו. המערכת כללה 47 מסגרות לימוד שבהן למדו כ-15 אלף תלמידים, החל מגני ילדים ועד לתיכון.

תנאי הלימוד היו קשים, הכיתות לא היו מוסקות, חסרו ספרים ומחברות וילדים רבים נעדרו מן הלימודים, בעיקר בגלל חולי ומחסור.

אף על פי כן התקיימו לימודים כמעט באופן סדיר במשך שנתיים, הילדים קיבלו ארוחה אחת ביום והיו נתונים להשגחה רפואית.

ב-1940 נתקיימו בגטו לודז' 45 בתי ספר חילוניים ודתיים, וביניהם בית הספר לחרשים-אילמים, בית ספר לילדים מפגרים, בית ספר ולידו מוסד סגור לנוער עברייני, גימנסיה לבנים, גימנסיה לבנות ובית ספר תיכון מקצועי.

בתוכנית הלימודים נכללו מקצועות היהדות, ושפת ההוראה היתה יידיש. בסתיו 1941 הגיעו לגטו כ-20,000 יהודים ממזרח אירופה ושוכנו בעיקר במבני בית הספר. החינוך הפורמאלי והגלוי הופסק ולא חודש עוד בכל שנות קיומו של הגטו.

ילדים בני עשר ומעלה שולבו בעבודה ובמקומות עבודה שונים נפתחו בחשאי מעונות לפעוטות כדי לאפשר לאמהות לעבוד.

יום ראשון, 4 באוקטובר 1941

"היום נערכה ישיבה של כל מורי הגטו עם רומקובסקי. הוא הודיע שלגטו אמורים להגיע 20,000 יהודים מכל גרמניה... נראה לי שזה סוף החינוך בגטו. אני בכל אופן כבר לא אהיה תלמיד גימנסיה בגטו, אם בכלל. נקבל כנראה תעודות אמיתיות מודפסות המעידות על סיום הגימנסיה."

(יד ושם, הגטו האחרון, עמ' 137)

תנועות הנוער

בתקופה שבין שתי מלחמות עולם (1918-1939) פעלו בלודז' כל גווי הקשת הפוליטית היהודית שפעלו בפולין וכן כל ארגוני הנוער הקשורים בהם.

בני הנוער שפעלו בחסות המפלגות התעסקו בעיקר בחקלאות ובגנות, מתוך מטרה לממש את חזון עבודת האדמה של הסוציאליזם שהושתת באותה תקופה.

תנועות הנוער עסקו גם בפעילות בתחום העזרה הסוציאלית: הם סייעו בהקמת בתי חולים, בתי יתומים ומוסדות יהודים אחרים.

עם הכיבוש הנאצי בשנת 1939, פעלו לצד המפלגות אלפי חברי תנועות נוער, מן הציונים לגוניהם השונים עד הבונד והנוער הקומוניסטי.

בתחילה תמך רומקובסקי בפעילותם, אולם בינואר 1941, כשזו לא עלתה עוד בקנה אחד עם מדיניותו, הורה על פירוק ההכשרות. חברי תנועת הנוער חזרו לבתיהם, ופעלו בחוגים קטנים יותר, בחשאי.

תנועת הנוער וחטיבות הצעירים של המפלגות התמידו בפעולה באינטנסיביות תרה: ארגנו לימודים חשאיים, הוציאו עלונים פנימיים, ערכו מפגשים בהם דובר בלהט רב על דעות ורעיונות אסורים, קראו ספרות אסורה וציינו ימי זיכרון של מנהיגי רוח יהודים ולא יהודים. הם המשיכו בפעילות לימודים ותרבותית, ובייחוד בלטה בקרב היהודים העזרה ההדדית והתמיכה.

הפעילות בתנועות הנוער הצליחה להשכיח מבני הנוער ולו לזמן קצר, את הרעב והמצוקה ששררו סביבם והעניקה טעם ומטרה לחייהם.

חברי גורדוניה בהכשרה במרישין

ח"י הדת

ח"י דת התקיימו בגטו בשנתיים הראשונות באופן פעיל וגלוי בהגבלות מסוימות שהטילו הגרמנים.

בין מחלקות היודנראט פעל מדור מיוחד לענייני דת ובראשו ועד רבנים. ועד זה היה מורכב מ-15 רבנים. משהגיעו היהודים שגורשו מגרמניה בדצמבר 1941, הוגדל מספר חברי הוועד ל-19.

חברי ועד הרבנים הועסקו במנגנון הגטו, ובסוף 1941 קיבל כל אחד מהם משכורת של 250 זלוטי לחודש.

הם הוגבלו לעריכת קידושין לאנשים בעלי תעודות מתאימות, הן פסקו הלכות והוציאו פסקי דין על פי הלכה במקרים של דין ודברים בין תושבי הגטו.

היה מוהל רשמי אחד ועוזר אחד, דבר המעיד של שיעור הילודה הנמוך בגטו, חזנים, שוחטים ושמשים נרשמו לעבודה בבתי המלאכה בגטו או בבתי הקבורה.

עם תחילת הגירושים בשנת 1942, השתנה המצב. ועד הרבנים החל להתקיים אחרי הגירוש של ספטמבר 1942 ("השפּרה") שבמהלכו גורשו רבים מרבני הגטו.

לפני הגירוש יהודים רבים פקדו את מקומות התפילה, בעיקר בחגים.

בימים הנוראים של שנת תש"א, יכלו האנשים להשתתף בתפילות אם קיבלו את הסכמתם של השלטונות. אפילו קציני הצבא הגרמני נכחו בתפילות כל נדרי, שהתקיימה בבית הקולנוע שבו הוקם בית כנסת מאולתר. אנשים התפללו במקומות רבים, אפילו תחת כיפת השמיים. לצורך קביעת מקום תפילה בבית פרטי נדרשה הסכמתו של רומקובסקי, אולם מאוחר יותר ניתן היה לקיים תפילות בציבור רק בחשאי.

השבת הוכרה כיום מנוחה ובתי המלאכה והמשרדים השונים היו סגורים.

בנוגע לכשרות - התנאים האובייקטיביים הערימו על שמירת מצוות הדת ואיסוריה קשיים שאין להתגבר עליהם.

בגטו אי אפשר היה לקיים בקפדנות מצוות יסודיות כגון דיני כשרות.

למרות זאת בגטו לודז' נאבקו בכדי למצוא פתרונות, תנאי החיים הקשים בגטו אילצו את הרבנים להקל וכך הורשו נשים יולדות לאכול בשר לא כשר, היתר שניתן גם לחולים.

לאחר הגירוש, למרות הקושי שבדבר היו כאלה שכן הוסיפו לקיים אורח חיים דתי בסתר ולעיתים מתוך סיכון עצמם. למשל מניינים התכנסו בחשאי, קבוצות של חסידים המשיכו ללמוד ו"חברא קדישא" קיימה טהרות בבתי המתים למרות האיסור החמור. יהודים לא מעטים הקפידו לא לאכול מבשר הסוסים שסיפקו הגרמנים לגטו, למרות הרעב הכבד והחולי.

בדרך זו נאבקו יהודים דתיים על אמונתם וזו שמרה על רוחם האיתנה.

שמחת תורה

פעילות תרבותית

למרות הרעב הנורא, העבודה המפרכת, החולי והפחד המתמשך מגירוש וממוות, ואולי דווקא בגלל המצוקות החומריות והנפשיות הקשות מנשוא, חיפשו רבים מתושבי הגטו מפלט, ולו לזמן קצר בעולמות אחרים, מנותקים מן המציאות היומיומית.

בגטו התקיימה פעילות תרבותית ערה. בתקופה הראשונה התקיימה הפעילות בעיקר במטבחים הציבוריים של המפלגות השונות, אחר כך החל גם היוזנראט לארגן פעילות בבית התרבות. בית התרבות העירוני נחנך במאסר 1941 ונוהל על ידי משרד העבודה. בבית התרבות הוצעו שני סוגים של בידור, קונצרטים בהשתתפות סולנים והצגות רבות שהועלו על ידי סדנאות התיאטרון.

התזמורת הסימפונית שקמה בגטו נתנה בשנים 1940-1941 10 קונצרטים בחודש. המנצחים היו ט. רודר בייגלמן, מלחינים של מוסיקה פופולארית, וכסולנים הופיעו הכנרית ב. רוטשטט והזמר ז. שטיינמן.

בתקופת הגירושים ב-1942 ירד מספר הקונצרטים לאחד בשבוע.

כמו שהזכרנו, גם הצגות התקיימו בבית התרבות העירוני. קבוצת במאים ושחקנים של הבימה הקטנה לפני המלחמה פעלה בגטו בכינו "אוואנגרד", בהנהלת מ. פולאדר, והעלתה הצגות בידור שזכו להצלחה רבה. תוכניותיהם הקרויות "חוויות" כללו מערכונים, פזמונים, קריאה, פרקי ריקוד, וכללו אלמנטים ליריים, הומוריסטיים, פרקי הווי, וסאטירה על היחסים בגטו. ההצגות התקיימו בגטו בממוצע 2-3 פעמים בשבוע.

כל ההצגות התנהלו תחת פיקוחו הקפדני של רומקובסקי שלעיתים קרובות השתמש בבית התרבות כבמה לנאומים.

כמה מן הציירים והפסלים מצאו תעסוקה בציור תפאורות להצגות ה"רביו"

אחרים עבדו במדור הגראפי של המחלקה לסטטיסטיקה ובמה שנקרא "היחידה המדעית", אשר תפקידה היה לעצב דמויות מגוחכות של יהודים מזרח אירופאים ולתכנן תערוכות על החיים היהודים הטיפוסיים. כפי שהזכרנו קודם ההצגות והקונצרטים שישמשו אור באפלה לאותה יהודים מדוכאים והתייחסותם להצגות היתה כמעין מפלט. ניתן לראות זאת מתוך יומנו של אוסקר רוזנפלד 1942:

"400 איש עוקבים אחר הנעשה על הבמה. אין הם מתרגשים ומקבלים בטבעיות, כגורל או כרצון האלוקים, את העבודה שבזמן שהאיש עם הטלאי הצהוב על גבו מנגן את הסימפוניה החמישית של בטהובן, מתרחשת מחוץ לאולם האפל מציאות גרוטסקית... מוטב להם לאנשי הגטו שלא ישקעו בחלום, כי העצבים זקוקים לרגיעה. אחרי הקונצרט הם צריכים לשוב אל המרק היומי או תפוחי האדמה היבשים". (הגטו האחרון, יד ושם, עמ' 153)

שחקני התיאטרון בגטו וקטעים ממחזות שהוצגו

תזמורת הגטו

לאחר שהחרימו השלטונות את כלי הנגינה בינואר 1944 פורקה התזמורת הסימפונית וגם הצגות ה"רביו" נפסקו.

ספריות - מכל הספריות הפרטיות והציבוריות אשר היו בלודז' טרם פרוץ המלחמה, רק ספרייה אחת נותרה פתוחה.

בתחילת 1944 היה בספרייה זו מלאי של 7,500 ספרים, ומספר מנוייה היה כאלף. שאר הספריות בגטו לודז' הוחרמו במשך חורף 1939-1940 על ידי הסניף המקומי של המשד לתעמולה.

נותרו ספריית השאלה קטנות בבתים פרטיים ואלה משכו אליהם את הקוראים באמצעות שלטים קטנים. בדרך כלל השלימו השלטונות עם קיומן של ספריות קטנות אלה, אך גם עליהם נאסר להחזיק יצירות גרמניות בנושאים צבאיים, או ספרים שנאסרו ברייך. עם התקדמות תהליך הגירושים נותרו בבית המגורשים ערמות של ספרים אשר נמכרו מאוחר יותר כנייר לתעשייה או שימשו למטרות אחרות.

ארכיון הגטו

ארכיון הגטו נפתח ב-17 בנובמבר 1940 על ידי היודנראט. ובראשו עמד עורך הדין הנריק נפתלין, אחד מפקידי הגטו הבכירים, שעודד איסוף תעודות ומקורות אחרים מתוך הבנת החשיבות ההיסטורית שיהיה לתיעוד זה בעתיד.

הארכיון מילא, להלכה, תפקיד של משד רשימות הגטו, אך למעשה שימש בעיקר כמרכז התיעוד של הגטו.

המתעדים היו בעיקר משכילים מבין מגורשי ברלין, וינה ופראג כתבו מונוגראפיות וכתבות על כל היבטי החיים בגטו.

בחודשים הראשונים של שנת 1944 הם אף ליקטו חומר לאנציקלופדיה שנועד לספק מידע עשיר ומתועד היטב על אנשים ומאורעות הגטו.

במסגרת ארכיון הגטו נכתבה כרוניקה יומית החל מה-12 בינואר 1940 ועד 30 ביולי 1944, והיא משמשת אחת ממקורות המידע החשובים ביותר על גטו לודז' ותולדותיו.

"הגעטא צייטונג" בלודז', אשר פורסם ונתמך על ידי רומקובסקי והגסטאפו, הכיל ב-18 גיליונותיו אשר יצאו הודעות מנגנון הגטו ופסקי הדין של בית הדין של הגטו.

החלק הארי של העיתון המטיר שבחים על רומקובסקי ופיאר את הישגיו הגדולים לטובת הגטו. כותבי הכרוניקה היו קבוצה של אנשי כוח ועיתונאים שאליהם הצטרפו ב-1942 כמה חברים שהגיעו ממרכז אירופה. בארכיון הועסקו גם מספר צלמים, ביניהם מנדל גרוסמן, הנריך רוס, פרנץ רוביצק ולייב מאלניאק שהצליחו לצלם גם באורח לא רשמי והנציחו באלפי תצלומים את מראות הגטו ומצוקותיו.

פעילות פוליטית מחתרתית

גטו לודז' לא היה בחזקת "מים עומדים". התנהלו בו חיים פוליטיים מחתרתיים. כמו בגטאות אחרים וערים אחרות, שכן מאז עלייתו של היטלר לשלטון ב-30 בינואר 1933 היהודים הרגישו צורך יותר עז להתכנס בתוך עצמם, יהודים למען יהודים, וכוחה של זהות הלאומית היהודית גובר. המפלגות הציוניות בלודז', ובייחוד פועלי ציון, שמאל ותנועות הנוער הציוניות הרבות ניהלו פעילות ערה וענפה.

בגטו לודז' פעלו הארגונים הציבוריים במחתרת ומאבקם התמקד בתחומים אחדים.

כבר במאי 1940 קיימו אנשים רעבים הפגנות ספונטניות בלודז', עליהם נפרט בהמשך. התסיסה גברה באוגוסט, ומספר המפגינים הגיע לכ-2,000 איש.

הם תבעו לחם ועבודה. המשטרה של הגטו היססה לפעול כוח נגד ההמון, רומקובסקי, ראש היודנראט עליו נפרט בהמשך. קרא לעזרת הגרמנים, והמשטרה הגרמנית פיזרה את הקהל תוך כדי יריות באוויר.

נציגי המפלגות כונסו, והועלו הצעות לשיפור המצב, הונהגו תיקונים, שהביאו הקלת מה לסובלים ביותר, ונפתח פתח לפעולות במישור הציבורי.

הופעלו מטבחים בחסותן של המפלגות, ונוצרה צורה שיתופית לעזרה.

המעונות שימשו גם כאכסניות להתכנסות בעניינים בעלי אופי פוליטי. רומקובסקי קירב כמה מפעילי המפלגות והציבם בעמדות, שאפשרו השפעה על הכרעות החשיבות בחיי הגטו.

בשנים 1940-1942 התרכזה עבודת המפלגות בפעילות הסברתית ועזרה הדדית במחתרת. נערכו מפגשים, עצרות לרגל יובלות ואירועים מיוחדים, דיונים בנוגע לדרך שיש לנקוט בשאלות העומדות על הפרק.

העזרה ההדדית אף היא סבבה במעגל הבעיות והפתרונות של תנאי הגטו: השגת מעט מזון, עזרה לחולה או לשכן במצוקה, הבטחת מקום עבודה נוח יותר והגנה מפני גירוש.

עוד ביטוי לפעילות מחתרתית הוא שמיעת הרדיו בגטו. בהרבה גטאות, ביניהם לודז', אסורים היו מקלטי הרדיו. ואף על פי כן פעלו בגטו במחתרת קבוצות אחדות של מאזיני רדיו.

מכשירי הרדיו נשמרו בחשאי והורכבו בשיטות מחתרתיות. הופצו מפה לאוזן דעות על הנעשה בחזיתות ובזירה הפוליטית הכללית.

מכשירים אלו היו בידי קבוצות פוליטיות מאורגנות (אחד מאלה היה בידי אנשי הבונד) או בידי קבוצות ובודדים, והידועים ביותר ביניהם הם הציוני חיים וידאבסקי ומשה טאפל. זמן רב התנהלה פעולה זאת ללא הלשנות והסגרת העוסקים בה וחבורות מאזיני הרדיו ומפיצי הידיעות פעלו ללא הפרעה במשך חמש שנות המלחמה, יום אחרי יום.

בגטו ידעו רבים, מיהם האנשים העוסקים במלאכה האסורה (מכשירי הרדיו הוחרמו בתחילת המלחמה והחזקתם היתה אסורה בהחלט) רק ביוני 1944 הופיע מלשין, והפעילים במבצע זה נאסרו והוצאו להורג. חיים וידאבסקי הצליח להימלט ממאסר, אך התאבד מחשש שלא יהיה בכוחו לעמוד בעינויים כאשר ייתפס.

כנראה שהמפולת של יוני לא הביאה לחיסולם של כל מכשירי הרדיו בגטו, כי ישנן ידיעות על האזנה גם ביולי 1944.

מקלט הרדיו של משפחת וקסלר
מוצג במוזיאון בית לחמי הנוצרות ו"ש וצחה היולדוו

העבודות בגטו

כמו שהזכרנו, גטו לודז' היה גטו יצרני. מנקודת המבט הגרמנית גטו לודז' היה גטו לדוגמה, שכן בוצע נישול מלא של היהודים במקביל לעבודה לטובת הכלכלה הגרמנית. כאן, במקום שזקן היהודים חיים רומקובסקי (עליו נדבר בהמשך) היה התומך המושבע ברעיון ה"עבודה לשם הצלה", תרמו היזמות והמומחיות היהודית להקמת רשת תעשייה גדולה ומסועפת, בשום גטו אחר לא הוקמה מכונת ייצור אדירה כזאת. כוח העבודה של הגטו התרכז כולו בביצוע הזמנות הוורמאכט, בעיקר בגלל זה היה גטו לודז' הגטו האחרון שהושמד בידי הגרמנים.

חומרי הגלם

פסולת וחפצים משומשים היו, בדרך כלל, חומר הגלם היחיד שהיה בנמצא. זה בנוסף לקצת חומרי גלם וציוד שסיפקו מספר מפעלים גרמניים. אך כדי שיוכלו לעמוד במילוי ההזמנות של רוב הפירמות הגרמניות, נדרשו היהודים להשיג חומרי גלם בכוחות עצמם.

אשר לציוד טכני, השתדלה מועצת היודנראט לכל הפחות למנוע החרמות של ציוד שכבר היה נמצא בגטו, ב-15 באפריל 1940 שיגר רומקובסקי מכתב ובו ביקש כי הציוד והמכונות המצויים בגטו לא יוצאו מתוכו, או שלפחות יודיעו לו על הוצאתם המתוכננת. הצלחתו היתה רק חלקית שכן החרמת הציוד נמשכה. אולם לבסוף בפגישה שנערכה באותה השנה בקרב אישים נאצים בכירים לפתוח את בתי החרושת שהיו בגטו ולהתיר להם את השימוש בחומרי גלם שהיו טעונים החרמה עד עתה. על רומקובסקי הוטלה האחריות לשמירת הציוד שנותר במצב תקין. ציוד לגטו נשלח מכל רחבי גרמניה, רכוש שנשדד מיהודים והובא לגטו.

כל פעם שהוקמו בתי מלאכה חדשים (שנקראו "רסורטים") נדרשו בעלי מלאכה לוותר על ציוד שברשותם כדי לאפשר לבתי המלאכה החדשים לפעול.

עבודה במפעל בגטו

ועד העבודה

בגטו לודז' נוסד באוקטובר 1940 המשרד הראשי של ועד העבודה, בתחילה ועד זה פיקח על כל העבודה שנעשתה בבתי המלאכה של הגטו, עם הזמן פעילותו התרחבה והסתעפה עד כדי אחריות על כל מפעלי הגטו באשר הם. עם העלייה הגדולה בתפוקה, חל פיצול מסוים על סמכויות הפיקוח. למשל, הוקם מרכז חייטות כדי לפקח על 15 בתי המלאכה לחייטות. המשרד הראשי של ועד העבודה ייצג את תעשיית הגטו כלפי המנהלה הגרמנית של הגטו, וקיבל את הזמנות הייצור לסחורות השונות.

התפתחות הייצור

באוגוסט 1943 פעלו בלודז' 117 בתי חרושת, בתי מלאכה ומחסנים. 90 מתוכם סיפקו עבודה ל-73,782 גברים ונשים, כ-85% מאוכלוסיית הגטו.

אחד מתושבי הגטו מעיד שלא היה בעיר לודז' מעולם בית חרושת לרהיטים ומוצרי עץ בהיקף נרחב כל כך, כמו זה שפעל שם בקיץ 1941. בארבע המחלקות של בית המלאכה לקבקים הועסקו בשלהי יולי 1942 - 4,500 עובדים מומחים ופועלים פשוטים. תעשיית הגטו, שציפתה להזמנות גדולות, הוכרחה להתארגן לקו ייצור המוני. המנהלה הגרמנית של הגטו עודדה הקמתם של מפעלים גדולים.

בבתי מלאכה מסוימים, כגון אלו של החייטים והסנדלרים, הונהגה שיטת סרט הנע, בתי מלאכה אחרים שייצרו מרבדים, קבקים, ומוצרים אחרים, העסיקו פועלים בלתי מקצועיים במספר רב: סוחרים לשעבר, נשים, קשישים, בני נוער ואפילו ילדים, רובם ככולם למדו את המקצוע תוך כדי העבודה. יחד עם זה, אנשים שהתמחותם היתה במקצוע שבגטו לא נמצא לו שימוש ניסו להשתלב במקצועות אחרים. לדוגמה - חייטי צמרת שהתמחו באופנה עילית בעבודת יד, ניסו להסתגל לתפירה הגסה שבמפעלים, כשלא הגיעו אליהם הזמנות למלבושים עליונים, עסקו בתפירת כותנות ומעילי פרווה עבור הצבא.

"בגטו יש לי 40 אלף ידיים עובדות. זהו מכרה הזהב שלי..." מתוך נאום של רומקובסקי [1.11.1941]

ערך התוצר של לודז' היה גבוה מאוד, ורב מאוד, ובצדק. הגרמנים השקיעו מינימום כסף ואוכל יחסית לכמות האנשים בגטו) וקיבלו תוצר של ידים עובדות.

תהליך ההתרחבות של כוח העבודה בגטו הפך את מנהיגיה - ובעיקר את מנהיגיה - לגאים. אחד המארגנים ציין לאחר שהוקמו 5 בתי תעשייה חדשים כי:
"50,000 איש הפכו בין לילה ממובטלים לאלמנטים עובדים.. מצב שניתן לראותו כשיקום מקצועי גדול ממדים".
(ישעיה טרונק, 'ודנראט, עמ' 94)

ואילו רומקובסקי עצמו נאם בגאווה שזהו ההישג היהודי החשוב ביותר, העבודה היא מה שינחילו לדור הבא ושעל היהודים להיות גאים בכך, לעומתם, הפועלים עשו את העבודה לא פעם מתוך השתתפות עם הקהל, ולא בגלל השכר שקיבלו, שהיה דל ומועט. גם עמדה זו התמוטטה עם הנהגת תקני ייצור נוקשים יותר על ידי רומקובסקי. במשכורותיהם לא יכלו עוד לקנות דבר, והמושג "להשתכר למחייה" לא היה קיים יותר. המניע העיקרי עבור האנשים לעבוד היה כדי להשתכר די הצורך עבור מנות המזון שמוקצבות להם, שכן גם אם נותר משהו ממשכורותיהם לא יכלו לקנות בו כלום.

כדי לקיים את רמת הייצור הגבוהה בגטו שהוכרח להשתמש במשטר נוקשה, היו קומיסרים מיוחדים שהועמדו כדי להשגיח על העובדים. רובם שהו בבתי המלאכה לחייטות (בהם ניסו החייטים לחבל בבגדים שייצרו).

עובדים בגטו

הצוענים

בגטו לודז' לא היו רק יהודים. הנאצים הקימו גטו בתוך גטו, שנועד לכ-5,000 צוענים שהוצאו ממקום מגוריהם באוסטריה בין ה-5 ל-9 בנובמבר 1941, והובאו ללודז' בחמישה משלוחים. אחד עשר איש מתו כבר בדרך.

מחנה הצוענים הוקם בגוש בתים בתוך הגטו היהודי והופרד בגדר תייל כפולה. אין יוצא ואין בא.

הנאצים הטילו את הדאגה למזון ולעזרה רפואית על השלטונות היהודיים בגטו, ואכן במשך כשבוע המטבחים סיפקו מזון לצוענים. בשלב מאוחר יותר הפועלו מטבחים עצמאיים.

במחנה, שהיה סגור ושררו בו תנאי היגיינה מחפירים, פרצה מגיפת טיפוס הבהרות. המגיפה היתה קטלנית במיוחד: הגוויות והחולים שכבו אחד ליד השני בתוך צואה, מלאים בכינים, ללא אוכל, מים או תרופות.

הרופאים היהודיים שהיו בגטו, נכנסו לתוך מחנה הצוענים במטרה לעזור, ולו במעט, לחולי המגפה. אולם משנכנסו נדבקו אף הם בטיפוס ורובם לא קמו ממיטת חוליים.

קורבנותיה הצוענים הרבים של המחלה נקברו בחלקה מיוחדת בבית הקברות היהודי. בין ה-5 ל-12 בינואר 1942 נלקחו הצוענים ששרדו את המגפה למחנה ההשמדה חלמנו ושם נרצחו במשאיות גז. לא נותר אף לא ניצול אחד.

היודנראט בגטו לודז'

ב-21 בספטמבר 1939 שלח היידריך, ראש משטרת הביטחון הנאצית אגרת בזק המורה על ריכוז הגטאות ועל הדרך בה הם צריכים להתנהל. באגרת הוא כתב שבכל גטו צריך להקים מועצות יהודיות שנקראו "יודנראט" ואכן כך נעשה; באופן רשמי מטרתם היתה לתווך בין הנאצים ליהודים ולמלא אחר הוראות הנאצים ולהוות מעין ממשלת יהודים קטנה בתוך הגטו, ממשלה שהיתה כפופה לשלטון הגרמני.

תפקידיו של היודנראט היו: פקודות של רישום רכושם של היהודים ורישום היהודים עצמם, המגורים בגטו, אספקת המים והחשמל, וכשהמצב בגטאות הורע בעקבות הצפיפות והרעב תפקידם גם היה להפסיק מגיפות ומחלות ובשלב מאוחר יותר מסירת היהודים למשלוחים.

ליודנראט בדרך כלל נבחרו אנשים מחשובי העם, פרנסים ועסקנים שהיו מעורבים בקהילה עוד לפני כן, אך לא תמיד. לפעמים נבחרו חברי היודנראט בצורה אקראית בלבד.

בתור חברי היודנראט ומנהליה, הם קיבלו הטבות שהתבטאו במגורים יותר טובים, יותר אוכל ומים, והחשוב מכולם - שלא יאונה כל רע למשפחותיהם. בתמורה הם היו צריכים למלא אחר פקודות הגרמנים, להשתמש באמצעים שהגרמנים נותנים להם כדי לנהל את הגטו ולדאוג לרווחתו. האמצעים היו דלים מאוד בדרך כלל, הרעב והצמא בגטו היו נוראים ורוב תושבי הגטו מתו. ברבות הזמן גם תרופות ותחבושות לחולים בגטו לא היו וכך היודנראט נאלצו להתמודד עם תלונות שהופנו אליהם ואל ניהולם הכושל, שברוב הפעמים היה באשמתם של הגרמנים.

אחת ממועצות היהודיים המפורסמות ביותר היתה מועצת היהודים בגטו לודז' בראשותו של מרדכי חיים רומקובסקי.

מרדכי חיים רומקובסקי נולד בשנת 1877 בכפר אילנו שברוסיה, השכלתו השכלת יסודי בלבד, בגיל צעיר השתקע בלודז' וניסה את כוחו במסחר, אך ללא הצלחה, והיה לעסקן ציבורי זוטור. הוא ניהל מספר שנים בית יתומים בצפון לודז' וב-37 נבחר להנהלת הקהילה היהודים בלודז' מטעם מפלגת הציונים הכלליים, אך הסתכסך עם מפלגתו וסירב לקבל את מרותה. הוא מונה ל'זקן היהודים' דהיינו ראש היודנראט בלודז' ב-13 באוקטובר 1939 ובתפקיד זה נשאר עד חיסולו של הגטו חמש שנים אחר כך.

ישיבתה הראשונה של מועצת הזקנים הראשונה בלודז' זומנה ב-11 בנובמבר 1939, היא התקיימה בנוכחות איש גסטאפו גס הליכות שהטיל פחדו על המועצה. בבוקר המחרת הוא זימן יותר מ-20 חברי המועצה למשרדי הגסטאפו, שם עונו ונרצחו כולם למעט שלושה, ביניהם רומקובסקי.

מרדכי חיים רומקובסקי

במסגרת תפקידו של רומקובסקי כ"זקן היהודים" ניתנו לו סמכויות רחבות על ידי הגרמנים הקשורות לחיי היומיום בגטו, מזון, תברואה ודיוור. לרשותו הועמדה, כמובן, הזרוע המבצעת - המשטרה היהודית. רומקובסקי היה יכול לבחור לפי ראות עיניו את חברי המועצה, פקודות העוצר של הגטו לא חלו עליו וכמובן כל הגופים והמוסדות הציבוריים פעלו תחתיו ובפיקודו. הוא הוסמך להטיל מסים לכיסוי ההוצאות הנובעות ממילוי תפקידו, לתלות את הוראותיו על כרזות קיר. במסמך שניתן לרומקובסקי נאמר: "במיוחד עליך להבטיח את הסדר בחיי הכלכלה, הספקת מזון, הפעלת כוח אדם, בבריאות הציבור ובסעד הציבורי. הנך מוסמך לנקוט בכל האמצעים הדרושים ולתת את כל ההוראות

הדרושות להשגת מטרה זו, ולאכפם באמצעות המשטרה היהודית הנתונה לפיקוחך".

המשטרה היהודית

בדומה למועצות, גם המשטרה היהודית נוסדה ביוזמת השלטונות הגרמניים. בשונה מהם, לא נמצאה עד היום שום הוראה מפורטת בדבר הקמת משטרה יהודית בשטח כיבוש כלשהו. כמו כן למשטרה היהודית בדרך כלל נבחרו אנשים לא מוסריים, חסרי מצפון, פושעים, גנבים וכד'. למשטרת הגטו היו סמכויות שיפוט אשר בזמנים כתיקונם היו נתונות בידי בתי המשפט. ברוב הגטאות, כמו בלודז', המשטרה מוסמכת להוציא גזרי דין. בלודז', כמו בהרבה גטאות אחרים, המשטרה היתה מאורגנת היררכית, היו להם תלבושות של שוטרים, וסמלים של שוטרים, הם צוידו באלות עץ או גומי (לעולם לא נשק חם) והם היו צריכים לשמור את הסדר בגטו, בדירות, לטפל בילדים משוטטים, ועוד.

עם התחלת השילוחים למחנות ההשמדה, המשטרה היהודית ממונה על ביצוע ה"אקציה" בתחילה, נגד ילדים, זקנים וחולים. אבל לאחר שהציד היה דל מאוד, המנהלה הגרמנית הגיעה למסקנה כי בקצב הזה לא יושלמו המכסות של הגירושין ולכן ביצוע ה"אקציות" הועבר לידי השלטונות הגרמניים.

אדם שהיה נוכח באותה אקציה העיד:

"השוטרים היהודיים מגלים רגשי אהדה, ותופסים אנשים תוך הקפדה על ההוראות: ילדים עד גיל 10, זקנים מעל גיל 65, וחולים אשר לפי דעת הרופאים אין להם סיכוי להבריאה. החטיפה מתבצעת על ידי שוטרים יהודיים, אשר אליהם הנך יכול לדבר, אשר את מצפונם ניתן לנסות ולעורר, אשר בפניהם יכול אתה לבכות ולבקש התחשבות... כשהם לוקחים עימם את הקורבנות בוכים השוטרים ונאנחים יחד עמם".

(ישעיה טרונק, יוד)

נעשה מאמץ כביר בכדי לשכנע את המשטרה היהודית להשתתף באקציות, מבטיחים להם שהם ומשפחותיהם לא יהיו חלק מהאקציות או מנות אוכל, אבל למעשה ברגע שלא צריך שוטר זה או אחר, גם הם נשלחים להשמדה, מקסימום בקרון מיוחד.

מדיניות רומקובסקי

גטו לודז', כמו גטאות אחרים, נוצל על ידי הגרמנים להפקת כוח עבודה, ניצול כוח האדם הרב בגטו ורכוש היהודים לתפוקה מלחמתית, ליצור ותעשייה למען הגרמנים.

רומקובסקי עצמו האמין שכל עוד הגטו ימשיך לייצר ולהיות לתועלת לגרמנים וישמור את המסגרת של 'גטו יצרן' - על אף המחלות, הרעב, והתמותה הרבה, הוא ימשיך להתקיים. בנאומיו הוא מדגיש את החשיבות בעבודה והשקידה עליה. ואכן מבחר המוצרים שייצר הגטו היה מגוון מאוד, חייטות, מוצרי עור ופרוונות, מתכת, נייר, מברשות ועוד. אחד מהעובדים מספר שבגטו התבצע "כל סוג של עבודה - לכל בעל מלאכה היה מה לעשות" רומקובסקי השתדל להיות "בסדר" עם הגרמנים, למלא אחר פקודותיהם, ובמיוחד אחר פקודותיו של האנס ביבוב, המפקד הנאצי של המחנה, עליו נפרט בהמשך.

דיוקן רומקובסקי
על בול שלהפצתו נאסרה

רומקובסקי היה ידוע בביטחון העצמי הרב שלו בעצמו ובדרכו, הוא התהלך בגטו כמלך (ואכן זה היה כינויו "מלך הגטו") וכך גם היחס אליו היה צריך להיות, הודפסו בולים בדמותו של רומקובסקי, שטרות כסף מיוחדים שלו וכו', הוא הסתובב בגטו

בוטח בעצמו, נואם בפני אנשים המתקהלים סביבו ונהנה מההערצה המופנית אליו.

הוא הגיע לידי כך שלא סבל שיש סביבו אנשים שאינם מודים במנהיגותו, הוא נהג להתבטא כלפי קהילת הגטו ב"יהודים שלי, בתים שלי, בתי החרושת שלי... הלחם שלי".
עמנואל רינגלבלום (מתעד הכרוניקה ואחראי הארכיון של גטו ורשה) רשם בכרוניקה שלו בספטמבר 1940:

"הגיע היום, בשישה בספטמבר רומקובסקי מלודז', שם קוראים לו "מלך חיים". זקן כבן שבעים. אדם בעל אמביציות בלתי רגילות וקצת מבולבל בשכלו. הוא סיפר נסים על הגטו. יש שם מדינה יהודית עם 400 שוטרים ושלושה בתי סוהר. יש לו שר חוץ וכל שאר המיניסטרוניום".
(יד ושם, הגטו האחרון, עמ' 17)

את מדיניותו של רומקובסקי אפשר לשפוט לכאן ולכאן, הן בקרב היסטוריונים היום והן בקרב תושבי הגטו דאז. רומקובסקי לאורך כל ימי הנהגתו המשיך להאמין בעקרונותיו על פיהם בנה את גטו לודז', בשמירה על הסדר בגטו, בעבודה וביצור, הוא מאמין שאם תושבי הגטו יעבדו ביצור עבור הגרמנים, ואם הוא רק יוכל למשוך את היצור הנ"ל כמה שיותר, הוא יצליח להציל את תושבי הגטו.

חיים רומקובסקי

רומקובסקי עצמו היה אדם מאוד שנוי במחלוקת. לאחר המלחמה, כששאלו את שבע מאות השורדים מהגטו איך הם היו מתארים את רומקובסקי, חצי הגדירו אותו כרשע וחצי הגדירו אותו כמלאך.
אי אפשר לשלול לחלוטין את מדיניותו של רומקובסקי, מדיניות ה"להמשיך לעבוד למרות הכל", הוא אכן רצה להציל יהודים, ואין זה ממקומנו לשפוט אותו.

בעד מדיניותו של רומקובסקי

רומקובסקי כראש היודנראט נוגע בנקודה מאוד רגישה בהיסטוריה של העם היהודי, נקודת שיתוף הפעולה עם האויב. הנקודה הזו באה לידי ביטוי במיוחד במהלך השואה הן בגטאות (יודנראט, משטרה יהודית) והן במחנות ההשמדה (קאפו, זונדר קומנדו), כשנאצים למעשה משתמשים ביהודים נגד אחיהם (אגב איום על חייהם וחיי משפחותיהם) וכך בעצם גורמים לכך שהיהודים ישנאו את היהודים הממונים עליהם, יאשימו אותם בצרותיהם וכו'. איננו יכולים לדעת כיצד היה עליהם לנהוג וכיצד היינו נוהגים במקומם.

אשר לרומקובסקי, אנו צריכים להבדיל בין רומקובסקי-האדם, האישיות, ובין רומקובסקי-המנהיג. כאישיות, לא מעט אנשים ממקורביו ו/או שהכירוהו הגדירו אותו כזקן שתלטן, מתבדל, ושחצן. אך כמנהיג מעידים עליו שהוא עשה הרבה בשביל יושבי הגטו.

שרה זיסקינד, מניצולי גטו לודז' אומרת:

"אפשר להגיד שבהתחלה החיים שבגטו שלנו "דפקו" להפליא. היו בתי מלאכה, צרכניות, משטרה, החיים התנהלו לפי שעון. ואני כמעט בטוחה שהכל היה בזכותו של רומקובסקי. כי הוא היה מארגן טוב. בגטו לא היה פשע. האנשים היו כל כך מאומנים שאפילו כאשר הובילו

מזון בעגלות, ואנשים ממש מתו מרעב, וכל חלומם היה לאכול משהו, הם לא העזו לגשת לעגלה, להתנפל עליה, וזה היה בזכות אגרופו של רומקובסקי". (שמואל הופרט, יד ושם, קובץ מחקרי

לפי עדות זו אנו יכולים לראות שאחד הדברים שרומקובסקי הקפיד עליו היה שאנשים ישמרו על צלם אנוש, שתהיה קהילה שבה ישמרו חוקים, עד כדי כך שהרעיון של גניבה, אפילו לרעבים ממש, לא יעלה על הדעת. בכך בעצם רומקובסקי מנע את חיי הפשיעה, (ופושע בלודז' היה מי שהיתה לו ולו רק עבירה אחת) ובכך שמר על חוק גם בגטו, בצפיפות ומוות.

ניצולה אחרת מגטו לודז', העונה לשם ריבה חירורג אומרת:
 "לא היה כמעט תחום שהוא לא נגע בו: בתי חרושת, בתי ספר, משטרה, בתי סוהר. היו ילדים
 בגטו לודז' שלמדו במשך שנתיים בבתי ספר תיכוניים לבגרות. אחותי גמרה בגרות בגטו.
 אחרי הלימודים הנערים והנערות הלכו לעבודה בבתי חרושת. ורומקובסקי דאג להם... בגטו
 לודז' היה תיאטרון. נערכו קונצרטים. ריקודים. לא היה תחום שהוא לא ארגן, ויש לזקוף זאת
 לזכותו".

(שמואל הופרט, יד ושם, קובץ מחקרים, כרך ט"ו, עמ' 107)

אנו רואים שרומקובסקי ידע להשליט חיי קהילה שלמים בגטו, מעבודה יומיומית וכלה בהנאות
 כמו תיאטראות וקונצרטים, אף יותר מאוחר כשנודע לו על השמדת היהודים, רומקובסקי האמין
 שלמרות הכל תישאר מדינת יהודים קטנה בלודז', בה הגרמנים ישתמשו.

גם התכתובת בין הגטו למתרחש מבחוץ, מעידה על הארגון המיוחד של גטו לודז'.

אומרת ריבה חירורג:

"קיבלתי גלויה מאהרון בראוורמן, חבר התנועה הציונית בגטו וארשה. הוא כתב: "מהו
 רומקובסקי בגטו לודז'? מדבריו לא ברור לי מה נעשה אצלכם. אצלנו אנשים מתים ברחובות.
 מונחות גוויות ולא מצליחים לקבור אותן. ואילו אצלכם... נראה שהכל מאורגן"

(שמואל הופרט, יד ושם, קובץ מחקרים, כרך ט"ו, עמ' 110)

ואכן, צריך לזכור שאת הגטו לא רומקובסקי עשה, אלא הגרמנים עשו. הגרמנים הם אלו שלקחו
 את כל עשרות אלפי היהודים הללו, שמו אותם בתנאים נוראים של צפיפות ורעב, ומינו להם ראש
 מועצה, "זקן היהודים" שצריך, בפשטות, להתמודד עם התנאים, ולעשות את הטוב ביותר.

רומקובסקי עם הנס ביבוב

נגד מדיניותו של רומקובסקי

כשאנו בודקים את העקרונות של הישרדות הגטו של רומקובסקי, אנו מוצאים דמיון לגטאות
 אחרים. גטו לודז' הרי לא היה הגטו היצרן היחיד. יעקב גנץ, ראש היודנראט בגטו וילנה,
 ובאראש, יושב ראש היודנראט בגטו ביאליסטוק, שניהם גם הם אימצו את התפיסה של "הצלה
 באמצעות עבודה", שניהם ראו בעבודה תרופה שתציל מכיליון. אך בשונה מרומקובסקי,
 נאמנותם היתה תכסיסית. דהיינו, לבצע כל דבר שהכרח לבצעו, אך גם לתת יד למעשים לא
 חוקיים אם צריך. רומקובסקי, לעומת זאת ניתק עצמו משותפות עם הקהילה, הכלל היהודי
 והאינטרס היהודי, וכך בעצם הוא מופיע לפעמים כאיש הפועל יד ביד עם השלטונות הגרמניים.
 נכון תמיד למלא את כל ההוראות בלי להתווכח, גם אם נדרשו ממנו אמצעים קשים מאוד.

נאמנותו של רומקובסקי לשלטונות הגרמנים שבראשן עמד האנס ביבוב, לפעמים עברה כל גבול, האנס ביבוב (Hans biebow), ראש מנהל גטו לודז', היה איש עסקים והצטרף למפלגה הנאצית. ביבוב קיבל סמכויות נרחבות מאוד בניהול הגטו, הוא הפך את הגטו למפיק רווחים גדולים מניצול כוח העבודה במפעלים שהקים בגטאות, ומשוד הרכוש היהודי שהושם במחסנים מיוחדים ושם מוין ונוצל היטב. ביבוב דאג אישית לסגירת הגטו הרמטית ולהרעבת תושביו והיה בין המארגנים של השילוחים מגטו לודז' ומגטאות בערי השדה למחנה ההשמדה חלמנו. עם זאת התנגד ביבוב להעברת הניהול לידי הס"ס, וכדי להבטיח את המשך זרימת הרווחים ממפעלי הגטו דאג להישרדות הגטו אחרי השילוחים בשנת 1942.

מעבר לכך, כשאנו מדברים נגד מדיניותו איננו יכולים להימנע מלהתייחס לאישיותו של רומקובסקי. מרדכי חיים רומקובסקי היה אדם ששאף להתקדם בקריירה האישית שלו, ומשום כך לא התחשב בדעתם של אחרים ולרוב ביטל את עצותיהם של הסובבים. למרות שהאנשים המקורבים אליו אמרו שהוא עשה כל מה שיכל למען תושבי הגטו, הוא לא היסס לסלק מדרכו כל מי שהפריע לו בשלטון היחיד שלו. אומנם היתה לו מועצה מסביב, אך הוא היה המחליט והקובע, ולא פעם החליט החלטות ללא הסכמתם של יושבי המועצה. בהערה צינית הוסיף פעם רומקובסקי:

"אני גדול יותר והרבה יותר מקובל על היהודים מאשר משה רבנו! משה רבנו הכה בסלע, וסך הכל השיג רק מים, ואני, הדגיש רומקובסקי בחיך, אני מדבר אל האבנים הגרמנים - וראו מה שאני משיג מהם, אני מקבל לחם, בשר, תפוחי אדמה..." (זושא הארצשטארק "דם ודמע בגטו לודז'", עמ' 82)

באחד הנאומים שנשא רומקובסקי בגטו ב-1941, הוא התפאר, שלפני המעבר לגטו הצהיר בפני ראש העיר לודז', כי בגטו "ישנו מכרה זהב", כאשר ראש העיר התפלא לשמוע את הדברים, הוא הבהיר:

"בגטו יש לי 40 אלף ידיים עובדות וזהו מכרה הזהב שלי". (הוצאת יד ושם, הגטו האחרון, עמ' 21)

אישיותו של רומקובסקי, ההתבטאויות שלו, הדרך בה הציג את עצמו כ"מלך הגטו" כולם משפיעים ישירות על דרך ההנהגה שלו, רומקובסקי האמין בעצמו ובהנהגתו ועד הרגע האחרון המשיך בפעילותו למען גטו לודז', גם כשנודע לו שהורגים יהודים ב"ישוב המזרח" של הגרמנים. רומקובסקי כראש יודנראט יותר שיתף פעולה עם הגרמנים מאשר ראשי יודנראט אחרים, ואולי משום כך האמין שלמרות הכל הגרמנים לא ישמידו את גטו לודז'.
וכמו שאומר הסופר וההיסטוריון בן זמננו לזלי אפשטיין:

"רומקובסקי לא חטא כל כך במעשיו, אלא בהנאה שנהנה בשעה שפעל. הוא נהנה מכוח השלטון, שהיה אמור לעורר בכל אדם חרטה עמוקה. על חטא זה יש להאשים אותו".
(שמואל הופרט, יד ושם, קובץ מחקרים, כרך ט"ו, עמ' 122)

לסיכום, מדברי ד"ר נתן עק:

"...רומקובסקי עשה מה שאפשר היה, באותם תנאים, כדי להציל יהודים. הוא האיש המציא את הדרך איך להציל יהודים על ידי עבודה. לתת לגרמנים עבודה ולקנות מהם את חיי היהודים... שום דבר לא היה יכול להצליח אצל הגרמנים. אבל הוא עשה ניסיון. וגטו לודז' היה הגטו האחרון שהשמידו הגרמנים בפולין". (שמואל הופרט, יד ושם, קובץ מחקרים, כרך ט"ו, עמ' 121)

מתנגדיו של רומקובסקי

לאור כל זה אנו יכולים לראות התנגדות מקבוצות שונות בגטו לרומקובסקי ולשלטונו. החל מ-1940 יש התנגדות ושביטה של פועלי גטו נגד רומקובסקי על חלוקת המזון הדלה. בתגובה רומקובסקי סוגר את המפעלים והמשפחות של העובדים לא מקבלות אוכל. לאט לאט חוזרים הפועלים לתפקידיהם, כך רומקובסקי מצליח לדכא אותם, אך המחלות והתנאים בגטו נהיים יותר גרועים, ואנשים ממשיכים למרוד, וב-11-10 באוגוסט הרעב משלח אנשים לרחובות. ביום הראשון של ההפגנה, המשטרה היהודית לא מתקשה לפזר אותה, בימים הבאים משטרת הגטו כבר לא יכולה להתמודד עם ההמונים ורומקובסקי צריך להזעיק את הגרמנים שמניסים את המפגינים על ידי יריות. הוא מפרסם הודעה שקוראת לתושבי הגטו להירגע, ומבטיח לשפר את מצב המזון במטבחים הציבוריים.

בספטמבר של אותה השנה, שוב מתקיימות הפגנות רחוב נגד רומקובסקי ואפילו מנסים להתנקש בחייו בשעה שהוא נוסע במרכבת הסוסים שלו בגטו, רומקובסקי חש חוסר ביטחון לאחר ניסיון ההתנקשות הזה ומזמן פגישה עם נציגי העובדים שתוקפים אותו בחריפות על התנאים בגטו. הוא מצדו עושה ויתורים מסוימים, תנאי הפועלים יוטבו. אך המתוחות איננה מפסיקה, ממשיכות לפרוץ מהומות בגטו בבתי מלאכה שונים. על אף שברוב הפעמים השביתות נכשלות, הן ממשיכות בצורות הפגנות רחוב, שהזכרנו.

אך גילויי ההתנגדות לרומקובסקי מעטים, וזה ממספר סיבות. הן בגלל ההסגר ההרמטי שהוטל על הגטו, הבידוד המוחלט מקהילות יהודיות אחרות מדכא את הרצון להתנגדות בקרב תושבי הגטו, הן בגלל הניתוק מפולין המחתרתית, והן בעקבות חוסר הידיעה, או שמא ההדחקה, של "הפתרון הסופי" שבעקבותיו נשלחים אנשים רבים מהגטו, ביניהם אנשי תנועת הנוער ומפלגות פוליטיות שאינם חוזרים לגטו.

במשלוח האחרון להשמדה, ב-30 באוגוסט 1944 הלך רומקובסקי מרצונו החופשי לאושוויץ. סופו של רומקובסקי לוט בערפל, יש דעה הסוברת שיהודים מהגטו רצחו אותו במחנה או בדרך למחנה, ויש דעה שהוא נרצח, כמו כולם, בתאי הגזים.

בדיוק כמו ראשי יודנראט רבים, איננו יכולים לשפוט את רומקובסקי. אם רומקובסקי עדיין היה חי, יכול להיות שדווקא היינו מהללים אותו ומשבחים אותו על מאמציו למען 700 היהודים הנותרים. אם הנאצים לא היו מבצעים משלוחים מגטו לודז' כמו שרומקובסקי קיווה, אולי היום רומקובסקי היה נחשב לדמות אידיאלית של מנהיג, שמוכן לעשות הכל למען הקהילה שלו. אך כל אלו הן שאלות שלא נוכל לענות עליהן. אנו צריכים לדעת שבמנהיגותו, כמו באישיות של כל מנהיג, היו חסרונות והיו יתרונות. 700 אנשים, מניצולי גטו לודז', יעידו על כך.

גזירות הגירוש

במשך שנת 1941 נשלחו אלפי אנשים מן הגטו למחנות עבודה שונים (בחודשים מסוימים מעל אלף איש) משפחותיהם שבגטו קיבלו מהם ידיעות ואף מעין משכורת זעומה. מתקבל הרושם שתושבי הגטו לא יכלו להבדיל באופן ברור בין המשלוחים הללו למשלוחים למחנות ההשמדה. רומקובסקי עצמו כנראה ידע את המשמעות של השילוחים למחנות ההשמדה כי על אלו, בשונה מהאחרים, לא נאמר לו להיכן מובלים היהודים. אך אין מסקנה ודאית לגבי ידיעתו על גורל המגורשים.

החל מספטמבר 1942 הנאצים מתחילים לגרש יהודים חולים, זקנים וכו' מהגטו להשמדה, אומרים להם שהם הולכים להתיישב במחנה עבודה במזרח. רומקובסקי מנסה לפעול אצל הגרמנים בשביל להקטין את מספר המגורשים וגם בגטו לודז' כמו בגטאות האחרים הוטל על היודנראט לקבוע מי יהיו המגורשים ובכך להשניא אותם על תושבי הגטו.

רומקובסקי בשלב זה מבקש מתושבי הגטו לעזור לו, יש הצעות לתת רק את הזקנים, או רק את המשפחות ובסופו של דבר קובע שפושעים מובטלים, משפחות סעד וכו', מוקמת ועדה מיוחדת אליה נשלחים מכתבים כמו "אני מבין ששולחים את בני על עברתו... בני מת לפני 7 שבועות, ואני חושב שמותו מכפר על אשמתו"

"בחרו בי כי בעלי נמצא במחנה עבודה, אך אני ובעלי לא הסתדרנו וגם בשעה שהיה כאן היינו פרודים".

בקרבת תושבי הגטו יש תקווה שזה חד פעמי אך בסוף 1942 מגיעה פקודה ל"גירוש במזרח" שוב. הגרמנים רוצים 2000 והפעם קובעים שישלחו ילדים (שעבדו גם הם עד עכשיו) רומקובסקי מואשם כרוצח ילדים בנאומו לתושבי הגטו בו הוא מבקש שיתנו לו את ילדיהם:

"...על הגטו ירדה מכה קשה. דורשים ממנו את היקר לו ביותר - ילדים ואנשים זקנים. אני לא זכיתי לילד משלי ולכן את שנותיי הטובות ביותר הקדשתי לילד. אני חייתי ונשמתי יחד עם הילד. לא שיערתי מעולם, שידי שלי, ייאלצו להגיש את הקורבן למזבח. בימי זקנתי אני נאלץ להושיט את ידי ולהתחנן: "אחי ואחיותיי, תנו לי אותם! - אבות ואמהות, תנו לי את ילדיכם..." (בכי תמרורים מזעזע בקרב הציבור הנאסף)... אתמול במשך היום נתנו לי פקודה לשלוח מעל עשרים אלף יהודים מן הגטו, ואם לא - "נעשה זאת אנחנו". הועמדה השאלה: "האם היה עלינו לקבל את הדבר ולעשות זאת בעצמנו, או להשאיר זאת לאחרים?" אך כיוון שלא היינו מודרכים על ידי המחשבה "כמה יאבדו" אלא "כמה ניתן להציל?" הגענו אנחנו, כלומר אני והמקורבים ביותר אלי בעבודה, למסקנה שיהיה הדבר קשה ככל שיהיה, אנו מוכרחים לקבל את ביצוע הגזירה לידינו. אני מוכרח לבצע את הניתוח הקשה השותת דם, אני מוכרח לקטוע איברים, בכדי להציל את הגוף! אני מוכרח ליטול ילדים ואם לא, עלולים להילקח, חס ושלום, גם אחרים..."

(יללות איומות)

לא איש נחמות אני היום. גם לא באתי להרגיע אתכם היום, אלא לחשוף את כל כאבכם וצערכם. באתי כמו גזלן, לקחת מכם את היקר ביותר ללבכם. ניסיתי בכל כוחותיי לבטל את רוע הגזירה. לאחר שלא ניתן לבטלה, ניסיתי למתן את הגזירה. רק אתמול ציוויתי על רישום של ילדים בני תשע, רציתי לפחות להציל את השנתון האחד - בגיל מ-9 עד 10. אבל לא רצו לוותר לי. דבר אחד עלה בידי - להציל את הילדים שמעל גיל 10. תהיה זאת נחמתנו בצערנו הגדול.

יש לנו בגטו רבים חולי שחפת, שימיהם או אולי השבועות שלהם ספורים. איני יודע, אפשר שזוהי תכנית שטנית, ואולי לא, אך איני יכול להתאפק מלהביע אותה: "תנו לי את החולים הללו, ובמקומם אפשר יהיה להציל בריאים". אני יודע כמה יקר לכל אחד החולה שבביתו, כל שכן אצל היהודים. אולם בשעת גזירה מוכרחים לשקול ולמדוד את מי יש להציל, מי יכול להינצל ומי מותר להציל.

השכל הישר מחייב, שמוכרח להינצל זה שניתן להציל והוא בעל סיכויים להינצל, ולא זה שאין אפשרות בלאו הכי להצילו..."

"יש לחשוב על הרבים שנציל, נקטע את הרגליים בשביל שהגוף יחיה" - גישתו של רומקובסקי כלפי הגירושים מאופיינת בכך כל הזמן. למרות המוות ובעיקר הרעב הנוראי בגטו הוא רוצה להמשיך בתעשיית הגטו כי זה היה נשקו היחיד. גירוש הילדים הוא אחד מהגירושים המפורסמים ביותר בגטו לודז', בעיקר משום תגובתו של רומקובסקי. ניצולות שנכחו באותו הנאום מתארות אותו כאחד הנאומים שזעזעו את הגטו, רומקובסקי עומד מול אימהות ומבקש מהן בתחנונים למסור לו את ילדיהן, בשביל שהן - האימהות יחיו. החל מאותו הנאום הפופולריות של רומקובסקי פוחתת ואף הוא משכיל להבין זאת ומופיע פחות ופחות בפני אנשי הגטו.

חיסול הגטו

בתחילת מאי 1944 החליט "המשרד הראשי לביטחון הרייך" שיש לחסל את הגטו. ההתחלה נראתה תמימה למדי, ובאה להטעות את אלו שגורלם כבר נחרץ. השיטה שבה נקטו הגרמנים היתה: ללא מאמצים רבים, ללא שימוש בכוחות גדולים, להביא את היהודים לתאי הגזים.

ביבוב, שהיה לו ניסיון של קרוב לחמש שנות עבודה משותפת עם רומקובסקי ומועצתו בא על מנת "להציל את היהודים" מכיוון שהחזית המתקרבת מאימת על חייהם. הוא טען כי הוא זקוק לכ-150,000 יהודים מתנדבים שיסעו לגרמניה ויעבדו בפינוי הריסות הבתים שהאויב הפציץ.

אבל הן לביבוב והן לרומקובסקי היתה צפויה אכזבה, היהודים לא התנדבו ורבים מאלה שקיבלו הזמנות ממחלקת ההעברה של רומקובסקי הסתתרו.

עד ה-2 באוגוסט נמשכה ההפוגה. ליותר מזה ביבוב לא היה זקוק בכדי לבצע את תוכניתו. ביום 2 באוגוסט נתלתה כרזה מאת רומקובסקי בה הוא מורה שלפי פקודת ראש העיר הגרמני, נאלץ הגטו כולו לעבור למקום אחר, בטוח יותר בעקבות המלחמה ששוררת בחוץ. הגטו יעזוב את לודז' מאורגן ביחידה כלכלית אחת ובמקום החדש אליו יועבר יוכל לגשת מיד לעבודה. אך גם קריאה זו לא הועילה והתוצאות בשטח היו אפסיות.

מובן מאליו שעובדה זו היוותה אות אזעקה לביבוב ולהנהלת הגטו שלו וכמו כן בשביל ראש העיר.

אבל גם כעת הגרמנים נמנעו משימוש בכוח, ביבוב פתח בתעמולה נרחבת בקרב היהודים בכדי לעודדם להתייצב מרצונם שלהם לרכבות.

בנאומו הפומבי הבטיח "הרים וגבעות" לכל אלה שיפעלו בהתאם להוראות, הוא הדגיש שכוונתו היחידה היא להציל את היהודים מסכנות ושאחר המלחמה הוא בעצמו יחזור עם היהודים לגטו.

קטע מנאומו של ביבוב:

"אני מבטיח לכם, שנעשה את כל המאמצים, להגיש לכם את הטוב ביותר שיש על ידנו לעשות וזה שאנו מרוקנים את הגטו ישמש כאמצעי להשאיר אתכם בחיים.

אנו נמצאים עכשיו במצב מלחמה המגיע כמעט לסיומה ומשום כך אנו זקוקים לכוחות עבודה מיומנים וזריזים; אלפי גרמנים הוצאו, בהוראתו של הימלר, מבתי החרושת ונשלחו למלחמה בחזית. משום כך אנו חייבים להשיג כוחות עבודה חדשים שאנו כה זקוקים להם בשעה זו"

(זושא הארצשטארק, דם ודמע בגטו לודז', עמ' 161)

עדיין נמנעים הגרמנים מלהפעיל כוח, אבל אין זאת אומרת שהם אינם מפעילים אמצעי כפיה. ב-4 באוגוסט תוך כדי ניהול התעמולה הקדחתנית יצאה הוראה של ראש העיר להחרים את כרטיסי המזון של תושבי הגטו אבל גם סיוט המוות ברעב אינו משפיע.

לגטו נכנסות פלוגות שונות של S.O. וזונדר קומנדו הידועות לשמצה וביחד עם שירות הסדר היהודי הוקף שטח מגורים מסוים. חסמו את הגישה לבתים, גררו את האנשים והוליכו אותם לרכבת, שם חיכו כבר הקרונות.

משעה שהתחיל חיסול הגטו פרסמה המועצה בחתימתו של רומקובסקי, כל יום, צווים אחרים והודעות, לפעמים אפילו כמה תוך יום אחד.

בגטו המנותק והמבודד, לא ידעו על אושוויץ ועל הרצח ההמוני והשיטתי שהתבצע שם, ולמרות זאת, היהודים לא התייצבו בהמוניהם לגירוש ורובם לא האמינו להבטחותיהם של הגרמנים. הם השתדלו לדחות את היציאה מן הגטו ככל האפשר.

יהודים עשו מאמצים כבירים להתחמק מן הגירוש בתקווה לשחרורה הקרוב של העיר בידי הצבא האדום המתקרב. אבל הגירוש בוצע ללא רחמים, מבלי להתחשב במציאות המלחמתית.

ביום רבץ הגטו דומם. מת. ברחובות השתוללו כנופיות המרצחים, כשהם גוררים איתם את קורבנותיהם לנקודת הריכוז. המרצחים עבדו בדיוקנות, שרפו בית אחר בית, רחוב אחר רחוב. במחבואים ישבו גברים, נשים וילדים, הרעב מעוות קרביהם והאימה מקפיאה את הדם בעורקים. שאלה אחת מנקרת במוח העייף: "האם נצליח להחזיק מעמד עוד יום?"

בלילה חומקים האנשים מחוריהם, יוצאים מהרחוב, שואפים אוויר, לוגמים לגימת מים ומחשבנים את חשבון האבודות: מי נלקח ואת מי טרם מצאו, רדופי אימה נוברים בקדחתנות היכן ניתן למצוא משהו לאכול, בכדי להשקט ולו במעט את הרעב המציק.

המצב החמיר, היה לבלתי נסבל. דומה היה שחמור יותר כבר לא יכול להיות. אפילו מחנה ריכוז, כך חשבו, לא יכול להיות כה סגור ומבודד מהעולם החיצוני מן הגטו. תיארו לעצמם ששם, במחנה, אולי תהיינה, אי אלו אפשרויות לקשור קשרים עם העולם שבחוץ ואולי גם ניתן יהיה לארגן בריחה. כאשר בסוף אוגוסט הוכרז הגטו מחוץ לתחום יצאו הסרבנים ממחבואיהם והתייצבו לטרנספורט.

בטרנספורט שיצא ב-29 באוגוסט נסע גם רומקובסקי עם משפחתו. באושוויץ לא היה יוצא מן הכלל. דרכם של כל היהודים הוליכה אל תאי הגזים.

לקראת הסוף

עדות

סיפור חייו של ניצול הגטו, **משה צבי זלצברג ז"ל**
מפי נכדתו אורלי אשכולי לעילוי נשמתו

סבי, **משה צבי**, נולד ב-1909 למשפחה חסידית, שמנתה תשע נפשות: **חנוך ושמחה זלצברג**,
ההורים והילדים - **יוכבד, שרה, הלל, אברהם, נתן ואדלה**.

המשפחה התגוררה בעיירה רדושיץ בפולין, שבה חיו כמאתיים משפחות יהודיות וכמאתיים
וחמישים משפחות נוצריות.

משפחת סבי התפרנסה מעסק הנוצות. הם קנו אותן מהתושבים והכינו פוך, אותו מכרו בלודז'.

כשסבי היה בן חמש עשרה, נסע ללודז', שם אחותו **יוכבד** התגוררה, למד בישיבה, וגר אצל
דודתו.

באותה תקופה תעשיית הטקסטיל בעיר פרוחה, ו**משה צבי** החליט ללמוד את עסקי הטריקו.

כשהחלו הגיוסים לצבא הפולני, בשנת 1930, נקרא גם סבי להצטרף, אך כיהודי חסידי, לא
היתה בכוונתו להיענות לקריאה. הוא ניסה לקבל פטור, בברכת הרב מגור ואף הצליח בכך.

סבי ואחותו **יוכבד** הצליחו לאסוף מספיק כסף בכדי לקנות דירה גדולה יותר מזו שהיתה להם
ברדושיץ. המשפחה עברה ללודז' ומצבם השתפר.

כמו משפחות רבות, הם עבדו בבית, כשאחד החדרים שימש כמפעל לטריקו, שהצליח מאוד. הם
אף העסיקו שישה עובדים נוספים, אחת מהם היתה **יהודית**, שלימים תהיה אשתו.

עם פרוץ מלחמת העולם השנייה, ב-1939 החליטו אביו של סבי, **יוכבד** ומשפחתה, **הלל**
ואברהם לחזור חזרה לרודשיץ בתקווה ששם יהיה טוב יותר. שאר המשפחה נשארה בלודז'.

החיים נמשכו כרגיל. הכלכלה לא נפגעה, משום שמסחר הפולנים היה מופרד מזה של היהודים.
העיר התחלקה לשליש יהודים, שליש פולנים ושליש גרמנים.

באחד מימי חמישי, בחודש אוקטובר 1939, גרמני תפס את סבי, והוא הראה לו את כרטיס
העבודה שלו, אך לגרמני לא היה איכפת, ואף שוחד הוא לא קיבל.

סבי נלקח לעבוד בבניין עם עוד ארבעים יהודים, העובדה שהיו צריכים לבצע היתה להעביר
אבנים ממקום למקום ללא כל מטרה.

משה צבי ניסה לשחד שם גרמני אחר, שצעק בקול "מי היהודי שרוצה לתת כסף?"

משה צבי לא ידע מה לעשות - אם לא יגיד שזה הוא, הגרמני הראשון יכול להלשין עליו, והוא
יסכן את שאר היהודים. סבי החליט להסגיר את עצמו. הגרמני "גמל" לו במלקות שוט.

בשעת צהריים, כשהיהודים בנו גדר לחזירים, הגרמנים תפסו יהודי, גזזו את זקנו, הכניסו אותו
לתוך הגדר, הכריחו אותו להרים את זנבו של החזיר, לנשק אותו שם ולצעוק "אתה אמא שלי".

אחרי שהשפילו אותו, הגיעה תורה של הקבוצה עצמה.

הריצו אותם מסביב לגדר והילקו אותם.

ריססו על ראשם ספריי שורף ושאלו "מי דתי?"

היהודי הראשון הודה שהוא דתי וחטף על כך מכות. השני שנשאל הכחיש את אמונתו. עד
שהגיעו לסבי, הוא הצליח להוריד את טליתו הקטנה ובכך ניצל ממוות.

הגרמנים המשיכו להתעלל בהם והכריחו אותם לשיר שירים מתוך התפילה היהודית.

בעקבות הודאתו של סבי שהוא זה שנתן שוחד, ידעו הגרמנים שיש לו כסף, ולכן לקחו אותו לתוך בית והיכו אותו קשות. הוא וקבוצתו שוחררו לפני שבת.

ב-1941, כשהוקם הגטו בלודז', באזור העני של העיר, המשפחה עברה לגור בבית הדוד והדודה, שהיה באזור הגטו.

התנאים הגרועים בגטו פגעו קשות ביהודים, היה רעב צפיפות ומחלות. **שמחה**, אם המשפחה חלתה. **משה צבי** היה לידה ועזר לה. בנוסף, הוא היה צריך לדאוג לאחיו הקטנים.

ביום פטירתה, בי"ט תשרי תש"ב, סבי שמר על אחיו, ואז הידיעה על מות אמו הגיעה אליו. הוא הצטער כל ימיו על כך שלא היה עימה ברגעיה האחרונים. **שמחה** היתה בין האחרונים בגטו שנקברו בקבר מסודר בבית העלמין. חמישים שנה אחרי, בעת מסעי לפולין, בקרתי בקיברה והדלקתי נר לזיכרה.

גורל בני משפחתו היה קשה - **שרה** אחותו ומשפחתה, אחיו **נתן** ואחותו **אדלה** מתו באושוויץ בתאי הגז.

אביו **חנוך**, אחותו **יוכבד** ומשפחתה והאח **הלל** נשלחו לטרבלינקה.

משה צבי המשיך בלית ברירה לחיות בגטו עד אותו לילה במרץ 1944 שבו דפקה המשטרה על דלתו ולקחה אותו לבית הסוהר. משם נשלח ברכבת למחנה עבודה צ'סטחוב.

במחנה סבי עבד בהכנת כדורי רובה. כל משמרת ארכה שתיים עשרה שעות כשהאוכל היה חצי קילו לחם ומרק ליום.

העובדים, וביניהם סבי, חיבלו בהכנת הכדורים. העונש שקיבלו היה עשרים וחמש מלקות לכל אחד.

ל**משה צבי** הגיעה הידיעה שאברהם אחיו נמצא במחנה לידו. הוא רצה להיפגש עימו וביקש מחברו הקאפו שישלח אותו למחנה הסמוך. האחים נפגשו, אך לא הצליחו להתקרב זה לזה.

בינואר 1945, בשעה אחת עשרה בבוקר, אופי הלחם במחנה הודיעו שהטנקים הרוסיים מגיעים.

בעשר בלילה, ראש המשטרה היהודית, **יהודה פרנקל**, הודיע כי הם חופשיים.

סבי וחברו, **משה אינספלד** ברחו בלילה לשדות, שם הם מצאו מטבח של גרמנים ועצרו לאכול.

חברו של **משה צבי** נתן לו כתובת של שופט פולני שאליו יוכל ללכת, אך לפני כן רצה לראות אם נשאר משהו או מישהו ברדושיץ עיר הולדתו. בדרך הוא שמע שהעיירה כולה נשרפה בידי הגרמנים ולא נשאר אף שריד יהודי.

משה צבי שם פעמיו ללודז'. דרך היתה ארוכה וקשה. הצבא הרוסי תפס אותו הוא נאלץ להיות בכלא לזמן קצר. כשהגיע ללודז' מצא בביתו חפצים בודדים ותמונה.

סבי מצא ניצול ממשפחתו, בעלה של בת דודתו. הם עברו לגור באחת הדירות הנטושות ביחד עם עוד שלושים-ארבעים יהודים, אשר הקימו את מפעל הבגדים מחדש.

משה צבי פגש את **יהודית** שעבדה אצלו בימים שלפני המלחמה והם נישאו. אחיו **אברהם** השתחרר ביולי 1945 ועלה לארץ מיד כשיכל.

בשנת 1946 נולדו ל**משה צבי** ו**יהודית** תאומים **יעקב** ו**סימה**. המשפחה עברה לצרפת ומשם היגרה לאוסטרליה. סבי הקים שם מפעל מצליח לסוודרים.

יהודית נפטרה בשנת 1964 מסרטן ומ**משה צבי** גידל את ילדיו. בשנת 1971 עלה ארצה. בנו **יעקב** עלה ארצה ונשא לאישה את **חיה פינקלשטיין**. נולדו להם ארבעה ילדים - **אביחי**,

יהודית, חנוך וגד.

ביתנו סימה עלתה לארץ ונישאה לאהוד הר-חן. לזוג נולדו ארבעה ילדים - דרור, חגית, גיא ואנוכי.

משה צבי עבר אירוע מוחי, ממנו השתקם חלקית ונפטר בכ"ג כסלו התשס"ה מדלקת ריאות.

אנו, צאצאיו מבטיחים ללכת בדרכו, להיות אנשי נתינה ואמונה.

יהי זכרו ברוך!

סיכום

בכל שנות קיומו היו בגטו כ-204,000 יהודים מארצות שונות, למעלה מ-76,000 גורשו למחנה המוות בחלמנו. למעלה מ-43,500 מתו מרעב ומחלות. למעלה מ-11,000 גורשו למחנות עבודה שונים ורובם נספו שם. כל היתר נשארו בגטו עד לחיסולו. באוגוסט 1944 גורשו כ-65,000 יהודים לאושוויץ ונרצחו עם הגעתם. הנתרים הועברו לעבודות כפייה במחנה או בתת מחנות של אושוויץ או למחנות ריכוז שונים ברחבי גרמניה ורובם נספו במחנות אלו או במצעדי המוות בחודשיה האחרונים של המלחמה. אלפים ספורים מגטו לודז' שרדו, אודים מוצלים מאש של קהילה תוססת ומפוארת.

(הוצאת יד ושם, הגטו האחרון, עמ' 192)

כדאי לקרוא...

"בימים הנוראים ההם - רשימות מגטו לודז" יוסף זלקוביץ'

רשימות שכתב יוסף זלקוביץ' בגטו לודז', מתוך הכרוניקה שניהל מרדכי חיים רומקובסקי ורק מקצתן מובאות בספר.

ברשימות הללו לסגנונותיהן השונים מתאר זלקוביץ' את חיי היומיום בגטו ואת הלך הרוח תוך שימוש בשפה עשירה ומתובלת בפתגמים וביטויים.

"דם ודמע בגטו לודז" זושא הארצשטארק

סיפור הקהילה היהודית בלודז' על פי עדותו של ר' זושא הארצשטארק. המחבר היה בין אחרוני השרידים בגטו, וממחנה המוות אושוויץ ניצל גם כן. עדותו כוללת תיאורים מפורטים של הקהילה היהודית בלודז' על כל גווניה: סחריה, חסידיה וענייה.

צירוף נדיר של סיפורי זועות וחוויות אישיות מרגשות, עובדות יבשות והרהורים שבלב.

מומלץ! קריאה מועילה!

הספרים ניתנים להשאלה במכון ללימודי השואה ע"ש חדווה אייבשיץ ז"ל.

כדאי לראות...

"הצלם מגטו לודז'"

"בשנת 1987 נמצאו מאות שקופיות בחנות עתיקות בינה. יותר מאוחר התברר שאלו שקופיות של גטו לודז'. התמונות היו מעוררות חלחלה".

כך מתחיל הסרט "הצלם" של דריוש יבלנסקי, המספר על גטו לודז' מנקודות מבט שונות, משני צידי המתרס, מנקודת המבט הגרמנית, המפוכחת והקרה, באשר לפתרון היהודים והתהליך אותו עובר גטו לודז', החלטות הנאצים, דוחות ומברקים שדנים בניצול הגטו והעבודה בו, עד הרגע האחרון. ומנקודת המבט של היהודי ארנולד מוסטביץ', ניצול שואה שהיה רופא בגטו, חי את המראות וחי את התמונות שמלוות את הסרט, אותם צילם וולטר גנווין, רואה חשבון גרמני בגטו לודז'.

הסרט הוא תיעודי, מעניין, ומסכם היטב את התנהלות הגטו לאורך כל שנות הישרדותו.

מומלץ! צפייה בועילה!

ביבליוגרפיה

- אונגר מ. (עורכת), הגטו האחרון - החיים בגטו לודז' 1940-1944, יד ושם, ירושלים, 1995.
- בשביל הזיכרון, גיליון מס' 13, ניסן-אייר תשנ"ו; גיליון מס' 36, פברואר-מארס תש"ס, הוצאת יד ושם, ירושלים.
- גוטמן י., דמות ההנהגה היהודית בארצות השליטה הנאצית 1933-1945, יד ושם, ירושלים, תש"ב.
- גוטמן י., שואת יהודי אירופה - רקע - קורות - משמעות, יד ושם, ירושלים, תשל"ט.
- גרייף ג. (עורך), הכרוניקה של גטו לודז', יד ושם, ירושלים, תשמ"ז.
- דומברובסקה ד., פנקס הקהילות פולין-לודז' והגליל, כרך א', יד ושם, ירושלים, תשל"ו.
- האנציקלופדיה של השואה, כרכים ג'-ה', הוצאת יד ושם, ספרית הפועלים, 1990.
- הארצשטארק ז., דם ושמע בגטו לודז', מוסד הרב קוק, ירושלים, 1993.
- זלקוביץ י., בימים הנוראים ההם - רשומות מגטו לודז', הוצאת יד ושם, ירושלים, תשנ"ה.
- טרונוק ישעיה, יודנראט - המועצות היהודיות במזרח אירופה בתקופת הכיבוש הנאצי, יד ושם, ירושלים, תשל"ט.
- ילקוט מורשת, חוברת כ"ו, מורשת וספרות, ספרית הפועלים, תל אביב, 1978.
- קרקובסקי ש., כפר נידח באירופה - חלמנו מחנה ההשמדה הנאצי הראשון, יד ושם, ירושלים, תשס"א.
- רוטקורכן ל., קובץ מחקרים, כרך ט"ו, יד ושם, ירושלים, תשמ"ד.

מקורות מהם נלקחו התמונות בעלון.